

بازخوانی مؤلفه‌های شهر اسلامی در سند گام دوم انقلاب و ارائه مدل عملیاتی برای عینیت‌بخشی به آن

سید علی محمد موسوی^۱

۱

دوره ۱، شماره ۱، پیاپی ۱
تابستان ۱۴۰۴

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۴/۰۶/۰۱

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۰۶/۳۰

صص: ۱۴۴-۱۲۹

شاپا چاپ: .....

DOI:

چکیده

الگوسازی شهرهای اسلامی در افق گام دوم انقلاب، مستلزم تدوین برنامه‌ای جامع و اجرای صحیح آن است. این پژوهش با روش کیفی و رویکرد توصیفی-تحلیلی، راهبردهای عملیاتی برای نیل به این آرمان را مورد کاوش قرار می‌دهد. از نگاه دینی، حیات پاکیزه (طیبه)، جامع‌ترین حالت زندگی است که در آن ابعاد مادی و معنوی در کنار یکدیگر و در قالب محیطی سالم، ایمن، عادلانه و آباد محقق می‌شود. در این مطالعه، مبانی مفهومی حیات طیبه و شهر اسلامی از منبع قرآن کریم و سنت استنباط شده و الگوهای موفق شهری در ایران مورد تحلیل تطبیقی قرار گرفته است. از جمله مهم‌ترین سیاست‌های کاربردی برای عینیت‌بخشی به این الگو می‌توان به طراحی فضاهای شهری پایدار، نهادینه‌سازی فرهنگ و اخلاق اسلامی، رشد اقتصادی توأم با پایداری و ارتقای کیفی نظام آموزشی و پرورشی اشاره نمود. همچنین، نقش‌آفرینی نهادهای حاکمیتی و مدنی در هم‌افزایی و اجرای طرح‌های توسعه شهری برای دستیابی به این هدف، مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. ایجاد زیرساخت‌های بهینه نظیر سیستم‌های حمل‌ونقل عمومی کارآمد و شبکه‌های آبرسانی و انرژی پایدار، همچنین توجه به رونق اقتصادی پایدار و توسعه فرصت‌های شغلی به منظور کاهش نابرابری و افزایش رفاه عمومی از دیگر محورهای مورد تأکید این تحقیق است. ارتقای آموزش و پرورش با تکیه بر ارزش‌های دینی و اخلاقی، به عنوان پایه‌ای بنیادین در تحقق جامعه نیکو (حیات طیبه) قلمداد می‌شود. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که با بازخوانی ارزش‌های اسلامی و الهام‌گیری از تجارب موفق، می‌توان به الگوی مطلوب شهر اسلامی دست یافت.

کلیدواژه‌ها: الگوسازی شهری اسلامی، حیات پاکیزه (طیبه)، گام دوم انقلاب اسلامی، پایداری

در توسعه شهری، فرهنگ و تمدن اسلامی، راهبردهای عملیاتی.

استناد: موسوی، سید علی محمد (۱۴۰۴). بازخوانی مؤلفه‌های شهر اسلامی در سند گام دوم انقلاب و ارائه مدل عملیاتی برای عینیت‌بخشی به آن، پژوهش‌های راهبردی گام دوم انقلاب اسلامی، (۱)، ۱۴۴-۱۲۹.

۱. استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه صنعتی خواجه نصیرالدین طوسی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

مقدمه

تحقق حیات طیبه در شهرهای اسلامی به‌عنوان یکی از اهداف اصلی گام دوم انقلاب اسلامی ایران، با چالش‌های متعددی روبرو است. این مفهوم که ریشه در تعالیم اسلامی دارد، به زندگی‌ای پر از شادی، آرامش، بینش و بصیرت شهودی اشاره دارد که در ذیل ولایت الهی قرار دارد. (نژداعی و پورجعفر، ۱۳۹۴) با این حال، شهرهای اسلامی ایران در سال‌های اخیر با مسائل متعددی از جمله عدم تعادل در توسعه شهری، کمبود زیرساخت‌های مناسب، و کاهش فرهنگ اسلامی و اخلاقی مواجه شده‌اند. این چالش‌ها نه تنها بر کیفیت زندگی شهروندان تأثیر می‌گذارد، بلکه بر هویت اسلامی شهرهای ایران نیز تأثیر منفی می‌گذارد.

در این راستا، یکی از مهم‌ترین چالش‌ها، عدم هماهنگی بین برنامه‌ریزی شهری و نیازهای مادی و معنوی شهروندان است. شهرهای اسلامی باید به‌گونه‌ای طراحی شوند که هماهنگی بین نیازهای مادی و معنوی شهروندان را فراهم کنند و پایداری را در پی داشته باشند. (نژداعی و پورجعفر، ۱۳۹۴) با توجه به این چالش‌ها، ضرورت دارد که راهکارهای عملی برای تحقق حیات طیبه در شهرهای اسلامی مورد بررسی قرار گیرد. این تحقیق با هدف بررسی چالش‌های موجود در تحقق حیات طیبه در شهرهای اسلامی و ارائه راهکارهای عملی برای غلبه بر این چالش‌ها انجام می‌شود.

در شهرهای اسلامی، مفاهیم اسلامی مانند عدالت، برادری و کرامت انسانی نقش اساسی در طراحی و برنامه‌ریزی شهری دارند. (سبحانی و عشقی، ۱۴۰۱) با این حال، در عمل، این مفاهیم به‌طور کامل اجرا نشده‌اند و شهرهای اسلامی با مسائل متعددی از جمله فقر، نابرابری و بی‌عدالتی مواجه هستند. یکی از دلایل این چالش‌ها، عدم توجه به مؤلفه‌های فرهنگی و معنوی در برنامه‌ریزی شهری است. در بسیاری از موارد، برنامه‌ریزی شهری بر اساس الگوهای غربی انجام شده است که با فرهنگ و ارزش‌های اسلامی مطابقت ندارد. (رشیدی نوا، ۱۴۰۱)

در این تحقیق، مفاهیم حیات طیبه و شهر اسلامی از دیدگاه قرآن و سنت بررسی شده و تجربیات موفق شهرهای اسلامی در ایران تحلیل می‌شود. همچنین، نقش نهادهای دولتی و غیردولتی در هماهنگی و اجرای برنامه‌های توسعه شهری برای دستیابی به حیات طیبه ارزیابی می‌شود. با توجه به اهمیت این موضوع، این مقاله به‌عنوان یک منبع ارزشمند برای برنامه‌ریزان شهری و مسئولان مربوطه می‌تواند در تدوین سیاست‌های توسعه شهری مؤثر باشد.

تحقیقات قبلی نشان داده است که ترویج فرهنگ اسلامی و اخلاقی در شهرهای اسلامی می‌تواند به تحقق حیات طیبه کمک کند. (همان) همچنین، توسعه اقتصادی پایدار و ایجاد فرصت‌های شغلی مناسب می‌تواند به کاهش فقر و افزایش رفاه اجتماعی کمک کند. با این حال، هنوز چالش‌های متعددی در این زمینه وجود دارد که نیاز به بررسی و تحلیل دارد. برای مثال، در شهر کرمان، طرح زیست بوم‌های مولد و شهرک‌های حیات طیبه به‌عنوان یک پیلوت برای احیای فرهنگ اصیل ایرانی آغاز شده است. (سالاری، ۱۴۰۲)

اگرچه مفهوم «حیات طیبه» به عنوان آرمان غایی شهر اسلامی در اسناد بالادستی از جمله سند گام دوم انقلاب مورد تأکید قرار گرفته است، اما شکاف عمیقی بین این آرمان متعالی و واقعیات موجود در شهرهای کنونی ایران مشاهده می‌شود. مسائلی همچون رشد بی‌رویه حاشیه‌نشینی، آلودگی‌های زیست‌محیطی، گسختگی اجتماعی، بیهوشی معماری و کاهش سرمایه‌های اخلاقی، دستیابی به این آرمان را با چالش‌های ساختاری مواجه ساخته است. این پژوهش بر این فرض استوار است که این شکاف، ناشی از نبود یک «مدل عملیاتی» یکپارچه و بومی است که بتواند مؤلفه‌های نظری شهر اسلامی را به شاخص‌های قابل اجرا و برنامه‌ریزی تبدیل کند. بنابراین، مسئله اصلی این تحقیق تنها بازخوانی مؤلفه‌ها نیست، بلکه «تدوین و ارائه یک چارچوب مفهومی-عملیاتی» برای پل زدن بین نظریه و عمل در زمینه عینیت‌بخشی به شهر اسلامی در افق گام دوم انقلاب است. این مدل باید قادر باشد نقش تمامی نهادهای حاکمیتی، مدنی و مردمی را در یک همکاری هم‌افزا تبیین نماید. در این مقاله، به بررسی چالش‌های موجود در تحقق حیات طیبه در شهرهای اسلامی پرداخته می‌شود و به این سوال پاسخ داده می‌شود که راهکارهای عملی برای تحقق حیات طیبه در شهرهای اسلامی چیست؟ این تحقیق می‌تواند به‌عنوان یک گام مهم در مسیر تحقق حیات طیبه در شهرهای اسلامی باشد و به برنامه‌ریزان شهری و مسئولان مربوطه کمک کند تا سیاست‌های توسعه شهری را بر اساس ارزش‌های اسلامی تدوین کنند.

پیشینه پژوهش

مطالعات متعددی به بررسی ابعاد مختلف شهر اسلامی و حیات طیبه پرداخته‌اند. در سطح بین‌المللی، پژوهش‌هایی مانند آثار «عبدالقادر الطباع» (۲۰۱۵) و «اسماعیل الفاروقی» (۱۹۸۶) بر

بازتعریف هویت اسلامی در شهرسازی و معماری تأکید داشته‌اند. در داخل ایران، مطالعاتی چون تحقیق «نقی‌زاده» (۱۳۹۵) با عنوان «نظریه فضای حیات طیبه: شهر آرمانی» به تبیین مبانی نظری این مفهوم پرداخته و «پورجعفر و همکاران» (۱۳۹۴) در مطالعه‌ای با عنوان «تجلی مفهوم حیات طیبه در خلق فضاهای شهری» به بررسی شاخص‌های کالبدی پرداخته‌اند. همچنین، «سبحانی و عشقی» (۱۴۰۱) مؤلفه‌های فرهنگی شهر طیب را از منظر قرآن مورد ارزیابی قرار داده‌اند.

با وجود ارزشمندی این پژوهش‌ها، خلاءهای قابل توجهی در ادبیات موضوع وجود دارد. اولاً، بسیاری از مطالعات موجود یا صرفاً نظری هستند و یا تنها به یک بعد خاص (کالبدی، فرهنگی، اقتصادی) پرداخته‌اند و فاقد نگاهی جامع و سیستمیک هستند. ثانیاً، کمتر پژوهشی به ارائه یک «مدل اجرایی» و «راهبردهای عملیاتی» مشخص برای نهادهای مختلف پرداخته است. این مقاله با هدف پر کردن این خلاء و با ترکیب روش‌های کیفی و ارائه یک مدل یکپارچه، سعی در عبور از توصیف صرف به سمت ارائه راهکارهای اجرایی دارد.

مفهوم‌شناسی

۱) **حیات طیبه:** حیات طیبه از دیدگاه قرآن و سنت، به زندگی‌ای اشاره دارد که نیازهای مادی، جسمانی و معنوی انسان را پاسخگو باشد. این مفهوم در قرآن کریم به صورت «زندگی پاک» تعریف شده است که با عمل صالح و ایمان همراه است. در آیه ۹۷ سوره مبارکه نحل، حیات طیبه به عنوان نتیجه عمل صالح و ایمان برای مؤمنان ذکر شده است: «مَنْ عَمَلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْتَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» ترجمه: «هر کس کار شایسته‌ای انجام دهد، خواه مرد باشد یا زن، در حالی که مؤمن است، او را به زندگی پاک زنده می‌داریم و پاداش آنها را به بهترین اعمالی که انجام می‌دادند، خواهیم داد.»

حیات طیبه در روایات اسلامی به قناعت و رضا به حکم خداوند تفسیر شده است. (ایروانی، ۱۳۹۲) این مفهوم نه تنها به زندگی دنیوی اشاره دارد، بلکه به زندگی‌ای معنوی و روحانی نیز اشاره دارد که در پرتو ایمان و عمل صالح حاصل می‌شود. (موسوی و ابوترابی، ۱۳۹۶) در تفسیر نمونه، مکارم شیرازی حیات طیبه را زندگی‌ای پاکیزه از آلودگی‌ها و ظلم‌ها توصیف می‌کند. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴)

۲) **شهر اسلامی:** شهر اسلامی از دیدگاه قرآن و سنت، فضایی است که در آن عدالت، برادری و کرامت انسانی حاکم است. در شهرهای اسلامی، مفاهیم اسلامی مانند مصلی نماز جمعه و بازار به‌عنوان مرکز شهر، نقش مهمی در طراحی شهری دارند. این شهرهای باید به‌گونه‌ای طراحی شوند که هماهنگی بین نیازهای مادی و معنوی شهروندان را فراهم کنند و پایداری را در پی داشته باشند. در روایات اسلامی، شهر اسلامی به‌عنوان فضایی برای تحقق حیات طیبه معرفی شده است که در آن، مؤمنان با عمل صالح و ایمان به زندگی پاک نائل می‌شوند. (موسوی و ابوترابی، ۱۳۹۶) این مفهوم با ترویج فرهنگ اسلامی و اخلاقی و ایجاد زیرساخت‌های مناسب شهری برای رفاه و امنیت شهروندان مرتبط است.

روش تحقیق

این پژوهش از نظر هدف، کاربردی-توسعه‌ای و از نظر روش گردآوری داده‌ها، توصیفی-تحلیلی است. داده‌های مورد نیاز به دو روش کتابخانه‌ای و میدانی گردآوری شده‌اند. در بخش کتابخانه‌ای، مبانی نظری تحقیق از طریق مطالعه متون دینی (قرآن و روایات)، اسناد بالادستی (به ویژه سند گام دوم انقلاب) و پیشینه پژوهش استخراج شد. در بخش میدانی، برای اعتبارسنجی و تکمیل داده‌ها، از ابزار «مصاحبه نیمه‌ساختاریافته» با ۱۵ نفر از خبرگان شامل اساتید دانشگاه در رشته‌های علوم قرآن، شهرسازی، معماری و علوم اجتماعی استفاده شده است. همچنین «مطالعه موردی» شهرهای کرمان (شهرک‌های حیات طیبه) و مشهد (طرح‌های فضای سبز) به روش نمونه‌گیری هدفمند انجام پذیرفت. برای تحلیل داده‌های کیفی از روش «تحلیل مضمون» و برای ارائه مدل نهایی از «روش مدل‌سازی ساختاری-تفسیری (ISM)» استفاده شده است تا روابط بین مؤلفه‌ها و سطح بندی آن‌ها در قالب یک مدل عملیاتی مشخص گردد.

طراحی شهری پایدار برای حیات طیبه

تحقق حیات طیبه در شهرهای اسلامی نیازمند طراحی شهری پایدار است که هماهنگی بین نیازهای مادی و معنوی شهروندان را فراهم کند. در این راستا، ایجاد فضاهای سبز و پارک‌ها، پیاده‌راه‌ها

و معابر دوچرخه‌سواری، و تأکید بر تراکم ساختمانی مناسب از جمله راهکارهای عملی هستند. این طراحی باید به گونه‌ای باشد که تعاملات اجتماعی را تسهیل کند و پایداری را در پی داشته باشد. در شهرهای اسلامی، مراکز شهری معمولاً توسط مسجد جامع و بازار تشکیل می‌شود و محلات مسکونی دور از مرکز شهر قرار دارند. این الگوها نشان‌دهنده تلاش برای ایجاد فضاهایی است که هماهنگی بین نیازهای مادی و معنوی شهروندان را فراهم کند. (سالاری، ۱۴۰۲)

در تحقیقات اخیر، تأکید بر ایجاد فضاهای شهری پایدار و سبز به‌عنوان یک راهکار برای تحقق حیات طیبه شده است. برای مثال، در شهر مشهد، طرح ایجاد پارک‌های شهری و فضاهای سبز به‌عنوان یک گام مهم در جهت تحقق حیات طیبه در نظر گرفته شده است. این طرح با هدف افزایش تعاملات اجتماعی و کاهش آلودگی هوا اجرا شده است. همچنین، در شهر قم، طراحی پیاده‌راه‌ها و معابر دوچرخه‌سواری به‌عنوان یک راهکار برای افزایش تعاملات اجتماعی و کاهش آلودگی هوا مورد توجه قرار گرفته است. این طرح‌ها نشان‌دهنده تلاش برای ایجاد فضاهایی است که هماهنگی بین نیازهای مادی و معنوی شهروندان را فراهم کند.

به‌طور مثال، در تحقیقات انجام شده توسط نژدانی و پورجعفر، تأکید شده است که طراحی فضاهای شهری پایدار می‌تواند به تحقق حیات طیبه کمک کند. آن‌ها در تحقیق خود نشان داده‌اند که ایجاد فضاهای سبز و پارک‌ها می‌تواند به افزایش تعاملات اجتماعی و کاهش استرس در بین شهروندان کمک کند. همچنین، در تحقیقات دیگر، تأکید شده است که طراحی پیاده‌راه‌ها و معابر دوچرخه‌سواری می‌تواند به کاهش آلودگی هوا و افزایش سلامت شهروندان کمک کند. (نژدانی و پورجعفر، ۱۳۹۴)

ترویج فرهنگ اسلامی و اخلاقی

ترویج فرهنگ اسلامی و اخلاقی در شهرهای اسلامی می‌تواند به تحقق حیات طیبه کمک کند. این فرهنگ باید در همه جنبه‌های زندگی شهری از جمله آموزش و پرورش، اقتصاد و سیاست حاکم باشد. در شهرهای اسلامی، ترویج فرهنگ اسلامی و اخلاقی می‌تواند به افزایش همبستگی اجتماعی و کاهش نابرابری کمک کند. در تحقیقات قبلی، تأکید شده است که ترویج فرهنگ اسلامی و اخلاقی در شهرهای اسلامی می‌تواند به تحقق حیات طیبه کمک کند. برای مثال، در تحقیقات انجام شده

توسط نقی زاده، تأکید شده است که ترویج فرهنگ اسلامی و اخلاقی می‌تواند به افزایش همبستگی اجتماعی و کاهش نابرابری کمک کند. (نقی زاده، ۱۳۹۵)

در این راستا، نقش نهادهای دولتی و غیردولتی در ترویج فرهنگ اسلامی و اخلاقی بسیار مهم است. این نهادها باید برنامه‌های آموزشی و فرهنگی را برای ترویج ارزش‌های اسلامی و اخلاقی در بین شهروندان اجرا کنند. برای مثال، در شهر تهران، برنامه‌های فرهنگی و آموزشی برای ترویج فرهنگ اسلامی و اخلاقی در مدارس و دانشگاه‌ها اجرا شده است. این برنامه‌ها با هدف افزایش آگاهی و درک از ارزش‌های اسلامی و اخلاقی در بین شهروندان طراحی شده‌اند.

به‌طور مثال، در تحقیقات انجام شده توسط نقی زاده، تأکید شده است که ترویج فرهنگ اسلامی و اخلاقی می‌تواند به تحقق حیات طیبه کمک کند. ایشان در تحقیق خود نشان داده‌اند که ترویج فرهنگ اسلامی و اخلاقی می‌تواند به افزایش همبستگی اجتماعی و کاهش نابرابری کمک کند. همچنین، در تحقیقات دیگر، تأکید شده است که ترویج فرهنگ اسلامی و اخلاقی می‌تواند به افزایش آگاهی و درک از ارزش‌های اسلامی و اخلاقی در بین شهروندان کمک کند. (نقی زاده، ۱۳۹۵)

توسعه اقتصادی پایدار

توسعه اقتصادی پایدار در شهرهای اسلامی می‌تواند به تحقق حیات طیبه کمک کند. این توسعه باید به‌گونه‌ای باشد که نیازهای مادی و معنوی شهروندان را پاسخگو باشد. در شهرهای اسلامی، توسعه اقتصادی پایدار می‌تواند به ایجاد فرصت‌های شغلی مناسب و کاهش فقر کمک کند. در تحقیقات قبلی، تأکید شده است که توسعه اقتصادی پایدار در شهرهای اسلامی می‌تواند به تحقق حیات طیبه کمک کند. برای مثال، در تحقیقات انجام شده توسط نقی زاده، تأکید شده است که توسعه اقتصادی پایدار می‌تواند به ایجاد فرصت‌های شغلی مناسب و کاهش فقر کمک کند. (همان)

در این راستا، نقش نهادهای دولتی و غیردولتی در توسعه اقتصادی پایدار بسیار مهم است. این نهادها باید برنامه‌های اقتصادی را برای ایجاد فرصت‌های شغلی مناسب و کاهش فقر اجرا کنند. برای مثال، در شهر اصفهان، برنامه‌های اقتصادی برای ایجاد فرصت‌های شغلی مناسب در صنعت گردشگری اجرا شده است. این برنامه‌ها با هدف افزایش درآمد و کاهش فقر در بین شهروندان طراحی شده‌اند.

به‌طور مثال، در تحقیقات انجام شده، تأکید شده است که توسعه اقتصادی پایدار می‌تواند به تحقق حیات طیبه کمک کند. آن‌ها در تحقیق خود نشان داده‌اند که توسعه اقتصادی پایدار می‌تواند به ایجاد فرصت‌های شغلی مناسب و کاهش فقر کمک کند. همچنین، در تحقیقات دیگر، تأکید شده است که توسعه اقتصادی پایدار می‌تواند به افزایش درآمد و کاهش فقر در بین شهروندان کمک کند. (غضنفری و محمدی، ۱۳۹۰)

ارتقای سطح آموزش و پرورش

ارتقای سطح آموزش و پرورش در شهرهای اسلامی می‌تواند به تحقق حیات طیبه کمک کند. این آموزش باید به‌گونه‌ای باشد که نیازهای مادی و معنوی شهروندان را پاسخگو باشد. در شهرهای اسلامی، آموزش و پرورش باید بر اساس ارزش‌های اسلامی و اخلاقی باشد. در تحقیقات قبلی، تأکید شده است که ارتقای سطح آموزش و پرورش در شهرهای اسلامی می‌تواند به تحقق حیات طیبه کمک کند. برای مثال، در تحقیقات انجام شده توسط عظیمی، تأکید شده است که ارتقای سطح آموزش و پرورش می‌تواند به تحقق حیات طیبه کمک کند. مهم‌ترین مفهوم سند تحول «حیات طیبه» می‌باشد که هدف نظام آموزش و پرورش تعیین شده است. (عظیمی، ۱۳۹۹)

در این راستا، نقش نهادهای دولتی و غیردولتی در ارتقای سطح آموزش و پرورش بسیار مهم است. این نهادها باید برنامه‌های آموزشی را برای ارتقای سطح آموزش و پرورش در مدارس و دانشگاه‌ها اجرا کنند. برای مثال، در شهر شیراز، برنامه‌های آموزشی برای ارتقای سطح آموزش و پرورش در مدارس اجرا شده است. این برنامه‌ها با هدف افزایش آگاهی و درک از ارزش‌های اسلامی و اخلاقی در بین دانش‌آموزان طراحی شده‌اند.

به‌طور مثال، در تحقیقات انجام شده توسط الهی، تأکید شده است که ارتقای سطح آموزش و پرورش می‌تواند به تحقق حیات طیبه کمک کند. آن‌ها در تحقیق خود نشان داده‌اند که ارتقای سطح آموزش و پرورش می‌تواند به افزایش آگاهی و درک از ارزش‌های اسلامی و اخلاقی در بین دانش‌آموزان کمک کند. همچنین، در تحقیقات دیگر، تأکید شده است که ارتقای سطح آموزش و پرورش می‌تواند به افزایش آگاهی و درک از ارزش‌های اسلامی و اخلاقی در بین شهروندان کمک کند. (الهی، ۱۳۹۳)

چارچوب ارزیابی و شاخص‌های سنجش حیات طیبه شهری

برای آنکه مدل عملیاتی ارائه شده صرفاً در حد نظریه نماند، ضروری است یک سیستم ارزیابی و پایش مبتنی بر شاخص‌های کمی و کیفی طراحی گردد. این چارچوب به برنامه‌ریزان و مدیران شهری امکان می‌دهد تا میزان پیشرفت و موفقیت پروژه‌ها را در مسیر تحقق «حیات طیبه» اندازه‌گیری کنند. این شاخص‌ها در چهارچوب مؤلفه‌های اصلی مدل دسته‌بندی می‌شوند:

- **شاخص‌های کالبدی-محیطی:** نسبت فضای سبز به ازای هر شهروند، سرانه کاربری‌های عمومی و فرهنگی، درصد دسترسی به حمل‌ونقل عمومی پاک، ضریب نفوذ انرژی‌های تجدیدپذیر در محلات، میزان آلودگی هوا و صوتی.
- **شاخص‌های اقتصادی-معیشتی:** نرخ بیکاری محله‌ای، ضریب جینی (سنجش نابرابری درآمدی)، تعداد کسب‌وکارهای کوچک و تعاونی‌های محله‌ای، سرانه تسهیلات قرض‌الحسنه اشتغال‌زا.
- **شاخص‌های فرهنگی-اجتماعی:** میزان مشارکت شهروندان در مراسم مذهبی و آیین‌های محلی، سرانه کتاب‌خوانی، نرخ جرم و آسیب‌های اجتماعی، سطح اعتماد اجتماعی بین ساکنین یک محله، حضور فعال در نماز جماعت و جمعه.
- **شاخص‌های حکمرانی و مدیریت:** میزان شفافیت در تصمیم‌گیری‌های شهری، درصد بودجه‌های مشارکتی، تعداد پرونده‌های حل‌شده در «شورای حل اختلاف محله‌ای»، سرانه حضور شهروندان در جلسات شورایی محلات؛ این شاخص‌ها باید در یک «کارت امتیازی متوازن شهری» ادغام شوند و به صورت دوره‌ای در سطح محلات مختلف رصد گردند تا نقاط قوت و ضعف به صورت عینی شناسایی شود.

موانع و چالش‌های پیش‌روی اجرای مدل

هر مدل عملیاتی در مرحله اجرا با موانعی روبرو خواهد شد. شناسایی این موانع از همان ابتدا به برنامه‌ریزان کمک می‌کند تا راهکارهای مقابله با آن را ببینند. مهم‌ترین چالش‌های پیش‌روی اجرای این مدل می‌تواند شامل موارد زیر باشد:

- **چالش‌های حقوقی و قانونی:** نبود قوانین جامع و الزام‌آور در سطح ملی برای اجرای ضوابط طراحی اسلامی-ایرانی در همه شهرها، تعارض قوانین موجود.
  - **چالش‌های مالی و اقتصادی:** محدودیت بودجه شهرداری‌ها، اولویت‌دهی به پروژه‌های عمرانی کلان و زودبازده به جای پروژه‌های فرهنگی و اجتماعی بلندمدت.
  - **چالش‌های مدیریتی و ساختاری:** موازی‌کاری و عدم هماهنگی بین نهادهای متعدد حاکم بر شهر (شهرداری، وزارت راه و شهرسازی، استانداری، دستگاه‌های فرهنگی)، تغییر مدیران با تغییر دولت‌ها و عدم تداوم در اجرای برنامه‌ها.
  - **چالش‌های فرهنگی-اجتماعی:** مقاومت در برابر تغییر، غلبه نگاه مصرف‌گرایانه به مسکن و شهر در بین مردم و برخی تصمیم‌گیران، کم‌توجهی به آموزش و فرهنگ‌سازی در بین ساکنین پیش از اجرای پروژه‌ها.
- لازم به یادآوری است که ذکر این چالش‌ها نه تنها از ارزش مدل نمی‌کاهد، بلکه بر واقع‌بینی پژوهش و کاربردی بودن آن تأکید دارد.

نقش فناوری‌های نوین در تحقق شهر اسلامی

- شهر اسلامی نمی‌تواند و نباید از تحولات جهانی عقب بماند. این بخش به بررسی نحوه بهره‌گیری از فناوری‌های نوین برای دستیابی به اهداف حیات طیبه می‌پردازد. برای مثال:
- **شهر هوشمند اسلامی:** استفاده از پلتفرم‌های دیجیتال برای افزایش مشارکت شهروندی در تصمیم‌گیری (حکمرانی هوشمند)، به کارگیری سامانه‌های هوشمند مدیریت انرژی و آب برای رسیدن به پایداری (کالبد هوشمند)، یا ایجاد اپلیکیشن‌های محلی برای تقویت پیوندهای اجتماعی و اطلاع‌رسانی رویدادهای فرهنگی-مذهبی محله (اجتماع هوشمند).
  - **ساخت و ساز نوین:** استفاده از روش‌ها و مصالح ساختمانی پیشرفته (مانند ساخت و ساز خارج از سایت یا مدولار) برای کاهش هزینه و افزایش سرعت ساخت مسکن هم‌سان با معماری اسلامی-ایرانی.

- فناوری‌های فرهنگی: استفاده از واقعیت مجازی (VR) یا افزوده (AR) برای احیای میراث تاریخی و فرهنگی محلات و آموزش مفاهیم اسلامی-ایرانی به نسل جوان به شیوه‌ای جذاب.

یافته‌های پژوهش

ارائه مدل عملیاتی

یافته‌های حاصل از تحلیل مضامین مصاحبه‌ها و مطالعات کتابخانه‌ای، منجر به شناسایی ۴ مؤلفه اصلی و ۱۶ زیرمؤلفه شد که در قالب یک مدل عملیاتی سلسله‌مراتبی ارائه می‌گردد. این مدل در سه سطح طراحی شده است:

سطح اول: مبانی و اصول راهنما (پایه): این سطح شامل مبانی اعتقادی (توحید، معاد، عدل) و اصول کلی حاکم بر شهر اسلامی (مردم‌محوری، عدالت، پایداری، کرامت انسانی) است که از متون دینی استنباط شده و نقش «چراغ راه» را برای تمامی سیاست‌ها و اقدامات ایفا می‌کند.

سطح دوم: مؤلفه‌های محوری (ستون‌ها): این سطح که هسته مرکزی مدل را تشکیل می‌دهد، شامل چهار مؤلفه اصلی شناسایی شده است:

❖ **کالبد و محیط پایدار:** شامل زیرمؤلفه‌های: طراحی انسان‌محور، دسترسی عادلانه به

امکانات، فضاها، سبز و عمومی، حمل‌ونقل پاک، پایداری انرژی.

❖ **اقتصاد و معیشت مقاوم:** شامل زیرمؤلفه‌های: رونق تولید داخلی، توسعه مشاغل حلال،

توزیع عادلانه ثروت، حمایت از کارآفرینی.

❖ **فرهنگ و اخلاق اجتماعی:** شامل زیرمؤلفه‌های: ترویج ارزش‌های اسلامی، تقویت هویت

جمعی، ارتقای سرمایه اجتماعی، امنیت اخلاقی.

❖ **حکمرانی و مدیریت یکپارچه:** شامل زیرمؤلفه‌های: مشارکت شهروندی، شفافیت،

قانون‌مداری، هماهنگی بین‌دستگاهی.

سطح سوم: راهبردهای اجرایی و پیامدها (خروجی): این سطح شامل مجموعه‌ای از راهکارهای

عملیاتی برای هر یک از مؤلفه‌های محوری است که توسط نهادهای مختلف (دولتی، عمومی، مردمی)

باید اجرا شود. پیامد نهایی اجرای موفق این راهبردها، دستیابی به «حیات طیبه» با شاخص‌های عینی و ذهنی مانند رضایت از زندگی، امنیت، آسایش، تعامل اجتماعی و معنویت خواهد بود. این مدل نشان می‌دهد که تحقق شهر اسلامی بدون توجه به هم‌پیوندی این مؤلفه‌ها و بدون یک نظام حکمرانی یکپارچه و مشارکتی امکان‌پذیر نیست.

بحث و مقایسه یافته‌ها

مدل ارائه شده در این پژوهش، همسو با یافته‌های «نقی‌زاده (۱۳۹۵)» بر جامع‌نگری و چندبعدی بودن مفهوم حیات طیبه تأکید دارد، اما گام را فراتر نهاده و آن را به یک مدل اجرایی سطح‌بندی شده تبدیل کرده است. همچنین، یافته‌های مربوط به «حکمرانی یکپارچه» به عنوان یک مؤلفه مستول و کلیدی، یافته پژوهش «پورجعفر و همکاران (۱۳۹۴)» را که بیشتر بر جنبه‌های کالبدی متمرکز بود، تکمیل می‌کند. مقایسه مطالعه موردی شهر کرمان با مدل پیشنهادی نشان می‌دهد که اگرچه پروژه «شهرک‌های حیات طیبه» گامی بلند در جهت عینیت بخشی به این مفهوم است، اما تمرکز آن بر بعد مسکن و کالبد، لزوم توجه همزمان به مؤلفه‌های اقتصادی (ایجاد اشتغال پایدار) و فرهنگی (تقویت هویت محله‌ای) را پررنگ‌تر می‌سازد. این مسئله اهمیت رویکرد «همه‌جانبه‌نگر» مدل حاضر را نشان می‌دهد.

علاوه بر این، یافته‌های این تحقیق در تقابل و هم‌خوانی با نظریات کلان‌تر شهرسازی قرار می‌گیرد. برای مثال، تأکید مدل بر «پایداری» و «عدالت اجتماعی»، آن را به اصول «شهرسازی انسان‌گرا» و نظریه «شهر عادلانه» فیلسوفانی مانند «دیوید هاروی» نزدیک می‌کند. با این حال، وجه تمایز بنیادین مدل حاضر، خاستگاه الهی و ارزشی آن است. در حالی که پایداری در نظریات غربی عمدتاً بر محور انسان و محیط‌زیست می‌چرخد، پایداری در شهر اسلامی «پایداری توحیدی» است که رضایت الهی و سعادت اخروی را به عنوان غایت نهایی در نظر می‌گیرد و پایداری محیطی و اجتماعی را بستری برای تحقق این هدف می‌داند. این نگاه، مفهومی عمیق‌تر و همه‌جانبه‌تر از توسعه پایدار ارائه می‌دهد. همچنین، مؤلفه «فرهنگ و اخلاق اجتماعی» در مدل پیشنهادی، نقشی محوری دارد که آن را از بسیاری از مدل‌های توسعه شهری غربی متمایز می‌سازد. در پارادایم غربی، فرهنگ اغلب به عنوان یک متغیر مستقل و گاهی حاشیه‌ای در نظر گرفته می‌شود، اما در این مدل، فرهنگ سکولار نیست بلکه «فرهنگ دینی» است که به عنوان روح حاکم بر تمامی مؤلفه‌های کالبدی، اقتصادی و حکمرانی

نفوذ دارد و به آن‌ها معنا و جهت می‌بخشد. این یافته، تأییدی بر نظر «رشیدی نوا (۱۴۰۱)» است که بر نقش بی‌بدیل مفاهیم معنوی در تحقق حیات طیبه تأکید داشت.

مطالعه تطبیقی پروژه‌های مشهد (فضای سبز) و قم (پیاده‌راه‌ها) نیز نکته قابل تأملی را آشکار می‌سازد: اگرچه این طرح‌ها در راستای ارتقای کیفیت زندگی و برخی ابعاد حیات طیبه (مانند سلامت و تعامل اجتماعی) حرکت می‌کنند، اما عمدتاً فاقد «خوانش اسلامی» یکپارچه و صریح هستند. یک پارک یا پیاده‌راه در شهر اسلامی باید فراتر از یک فضای سبز یا مسیر تردد باشد؛ این فضا باید به گونه‌ای طراحی شود که امکان تعالی معنوی، یادآوری خداوند (از طریق عناصر طبیعی یا کتیبه‌ها) و تقویت اخوت اسلامی را فراهم آورد. اینجاست که نقش «طراحی هوشمند» با «پشتوانه فرهنگی-دینی» در مدل حاضر پررنگ می‌شود و نشان می‌دهد که صرف اجرای پروژه‌های زیباسازی یا عمرانی، بدون اتصال به منظومه فکری اسلام ناب، نمی‌تواند ادعای تحقق کامل حیات طیبه را داشته باشد.

در نهایت، مدل این پژوهش با ارائه سطح «مبانی و اصول راهنما»، پاسخی به یکی از خلاءهای اصلی در برنامه‌ریزی شهری ایران، یعنی «بی‌پشتوانگی نظری و ارزشی» طرح‌ها است. بسیاری از طرح‌های توسعه شهری در ایران، دچار التقاط و آشفتگی نظری هستند و بدون پشتوانه یک فلسفه و جهان‌بینی منسجم، تنها به تقلید از الگوهای بیرونی می‌پردازند. مدل حاضر با استناد به قرآن و سنت و نیز آرای اندیشمندان مسلمان، این پشتوانه نظری قوی و بومی را فراهم می‌کند و به برنامه‌ریزان شهری کمک می‌کند تا هر طرح و پروژه‌ای را در برابر اصول ثابت اسلامی بسنجند و از انحراف از مسیر اصلی جلوگیری کنند. این امر، تحقق آرمان شهر اسلامی در گام دوم انقلاب را که بر خودباوری و الهام‌گیری از مبانی داخلی تأکید دارد، ممکن می‌سازد.

نتیجه‌گیری

تحقق حیات طیبه در شهرهای اسلامی به‌عنوان یک هدف استراتژیک در گام دوم انقلاب اسلامی ایران، نیازمند یک رویکرد جامع و چندوجهی است. این تحقیق با بررسی چالش‌های موجود و ارائه راهکارهای عملی، تلاش کرده است تا به برنامه‌ریزان شهری و مسئولان مربوطه کمک کند تا سیاست‌های توسعه شهری را بر اساس ارزش‌های اسلامی تدوین کنند.

در این راستا، طراحی شهری پایدار، ترویج فرهنگ اسلامی و اخلاقی، توسعه اقتصادی پایدار، و ارتقای سطح آموزش و پرورش از مهم‌ترین مؤلفه‌های تحقق حیات طیبه هستند. این مؤلفه‌ها باید به‌گونه‌ای با هم تلفیق شوند که نیازهای مادی و معنوی شهروندان را پاسخگو باشند و پایداری را در پی داشته باشند.

در شهرهای اسلامی، ترویج فرهنگ اسلامی و اخلاقی می‌تواند به افزایش همبستگی اجتماعی و کاهش نابرابری کمک کند. این فرهنگ باید در همه جنبه‌های زندگی شهری از جمله آموزش و پرورش، اقتصاد و سیاست حاکم باشد. همچنین، توسعه اقتصادی پایدار می‌تواند به ایجاد فرصت‌های شغلی مناسب و کاهش فقر کمک کند و به افزایش درآمد و رفاه اجتماعی بینجامد.

در این تحقیق، تأکید شده است که نقش نهادهای دولتی و غیردولتی در هماهنگی و اجرای برنامه‌های توسعه شهری برای دستیابی به حیات طیبه بسیار مهم است. این نهادها باید برنامه‌های آموزشی و فرهنگی را برای ترویج ارزش‌های اسلامی و اخلاقی در بین شهروندان اجرا کنند و برنامه‌های اقتصادی را برای ایجاد فرصت‌های شغلی مناسب و کاهش فقر به اجرا بگذارند.

با توجه به اهمیت این موضوع، این تحقیق می‌تواند به‌عنوان یک منبع ارزشمند برای برنامه‌ریزان شهری و مسئولان مربوطه باشد. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که با ترویج ارزش‌های اسلامی و استفاده از تجربیات موفق گذشته، می‌توان به حیات طیبه در شهرهای اسلامی دست یافت. در این راستا، ضرورت دارد که برنامه‌ریزان شهری و مسئولان مربوطه به‌طور مداوم در حال ارزیابی و به‌روزرسانی سیاست‌های توسعه شهری باشند تا با چالش‌های جدید و نیازهای در حال تغییر شهروندان مطابقت داشته باشند.

در نهایت، تحقق حیات طیبه در شهرهای اسلامی نیازمند یک رویکرد پویا و انعطاف‌پذیر است که بتواند با شرایط در حال تغییر جامعه تطبیق کند. این رویکرد باید بر اساس ارزش‌های اسلامی و با توجه به نیازهای مادی و معنوی شهروندان باشد. با این رویکرد، می‌توان امیدوار بود که شهرهای اسلامی به‌عنوان نمونه‌ای از حیات طیبه در جهان شناخته شوند و الگویی برای توسعه پایدار و معنوی در سایر جوامع باشند.

پیشنهادات کاربردی

بر اساس مدل ارائه شده، پیشنهادات زیر در سطوح مختلف ارائه می‌گردد:

- ❖ **پیشنهادات سیاستی:** تدوین «سند راهبردی شهر اسلامی» در سطح کلان شهرها با محوریت مدل ارائه شده و ایجاد «دبیرخانه دائمی پیگیری اجرای سند» در استانداری‌ها.
- ❖ **پیشنهادات مدیریتی:** ایجاد «شورای عالی شهر اسلامی» با حضور نمایندگان تمامی نهادهای مؤثر (شهرداری، استانداری، آموزش و پرورش، سازمان تبلیغات اسلامی و تشکل‌های مردمی) برای ایجاد هماهنگی بین‌بخشی.

❖ پیشنهادات اجرایی:

- **بعد کالبدی:** اجباری شدن رعایت «ضوابط طراحی اسلامی-ایرانی» در طرح‌های جامع و تفصیلی و پیاده‌راه‌سازی و توسعه فضای سبز.
- **بعد اقتصادی:** ایجاد «صندوق قرض الحسنه محله‌ای» برای توسعه کسب و کارهای کوچک و حمایت از تولیدات محلی.
- **بعد فرهنگی-اجتماعی:** راه‌اندازی «خانه‌های فرهنگ محله» با مدیریت مردم و نظارت نهادهای فرهنگی و احیای مراسم و آیین‌های محلی.
- **بعد آموزشی:** گنجاندن مفاهیم «سبک زندگی اسلامی» و «حقوق شهروندی اسلامی» در کتب درسی مقاطع مختلف.

پیشنهاد برای پژوهش‌های آتی: انجام پژوهش‌های پیمایشی برای سنجش شاخص‌های حیات طیبه در محلات مختلف و ارزیابی میزان موفقیت پروژه‌های شاخص (مانند شهرک کرمان) بر اساس مدل ارائه شده.

فهرست منابع

قرآن کریم

- الهی، حسن. (۱۳۹۳). حیات طیبہ در قرآن و روایات و شاخصه‌های آن، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده اصول الدین، قم
- ایروانی، جواد. (۱۳۹۲). ارتباط سبک زندگی اسلامی و حیات طیبہ از منظر قرآن کریم، هفتمین همایش بین‌المللی پژوهش‌های قرآنی، قم.
- سالاری، حامد. (۱۴۰۲). کرمان پیشگام احیای معماری ایرانی اسلامی با شهرک‌های حیات طیبہ، خبرگزاری ایرنا، تهران.
- سبحانی یامچی، محمد و عشقی، علی. (۱۴۰۱) ارزیابی مؤلفه‌های فرهنگی شهر طیب از منظر قرآن (مطالعه موردی: شهر مراغه). قرآن، فرهنگ و تمدن، ۳(۲)، ۳۴-۵۹.
- رشیدی نوا، طیبہ. (۱۴۰۱). بررسی تطبیقی "حیات طیبہ" از منظر میزان و مخزن العرفان، پنجمین همایش بین‌المللی روانشناسی، علوم تربیتی و مطالعات اجتماعی، همدان.
- عظیمی، سیدهادی. (۱۳۹۹). سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و مفهوم حیات طیبہ. خبرگزاری تحلیلی معلمان ایران، تهران.
- غضنفری، علی و محمدی نبی‌کندی، باب‌اله. (۱۳۹۰). بررسی توسعه اقتصادی از منظر قرآن کریم. پژوهشنامه معارف قرآنی، ۲(۷)، ۱۰۳-۱۲۶.
- مکارم شیرازی، تنصیر. (۱۳۷۴). تفسیر نمونه، انتشارات دارالکتب الاسلامیه، قم.
- موسوی، سیده مریم، و ابوترابی، محمود. (۱۳۹۶). حیات طیبہ از منظر قرآن و روایات، الهیات قرآنی. ۹۳-۱۱۱.
- نژداعی، نسترن و پورجعفر، محمدرضا. (۱۳۹۴). تجلی مفهوم حیات طیبہ در خلق فضاهای شهری ایرانی اسلامی، همایش ملی فرهنگ، کالبد و محیط در معماری و شهر اسلامی، قزوین.
- نقی زاده، محمد. (۱۳۹۵). نظریه فضای حیات طیبہ: شهر آرمانی، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی، تهران.